

Ю. А. ЛІХОЛЕТОВА. ПИТАННЯ ПІДВИЩЕННЯ ЕФЕКТИВНОСТІ ЗАПОБІЖНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ СУДІВ ЩОДО РЕЦИДИВНОЇ ЗЛОЧИННОСТІ МОЛОДІ

З урахуванням завдань, які стоять перед органами правосуддя, виділено функції суду щодо запобігання рецидивній злочинності молоді та проведено їх аналіз. Зазначено про необхідність створення в Україні спеціалізованих судів у справах неповнолітніх.

Ключові слова: запобігання злочинам, суд, функції суду, злочинець, неповнолітній, дитина, рецидив злочину, покарання.

С учетом заданий, которые стоят перед органами правосудия, выделены функции суда относительно предотвращения рецидивной преступности молодежи и проведен их анализ. Отмечена необходимость создания в Украине специализированных судов по делам несовершеннолетних.

Ключевые слова: предотвращение преступлений, суд, функции суда, преступник, несовершеннолетний, ребенок, рецидив преступления, наказание.

In the article, taking into account tasks which stand before the organs of justice, the functions of court are selected in relation to prevention of recurrent criminality of young people and their analysis is conducted. It is marked about the necessity of creation in Ukraine of the specialized courts in matters of minor.

Key words: prevention of crimes, court, functions of court, criminal, minor, child, relapse of crime, punishment.

Правові заходи запобігання та усунення порушень кримінально-процесуального закону – це передбачені законом кримінально-процесуальні, кримінально-правові, адміністративні та дисциплінарні санкції, які тягнуть настання будь-яких невідгідних наслідків для суб'єктів, котрі порушують кримінально-процесуальні норми.

Запобіжна діяльність при провадженні у кримінальних справах виступає як самостійна функція, притаманна у рівній мірі слідчому, органу дізнання, прокурору, суду та впливає із загальних засад правосуддя і повністю їм відповідає, а у межах кримінального процесу звернена до всіх його стадій та інститутів¹.

Стаття 2 Закону України «Про судоустрій і статус суддів» визначає, що суд, здійснюючи правосуддя на засадах верховенства права, забезпечує кожному право на справедливий суд та повагу до інших прав і свобод, гарантованих Конституцією України і законами України, а також міжнародними договорами, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України².

Виходячи із завдань, які стоять перед органами правосуддя, вважаємо доцільним виділити такі функції суду щодо запобігання рецидивній злочинності молоді: 1) описова – суди виявляють та фіксують певні факти соціальної дійсності, пов'язані зі злочинністю, відображають їхні властивості й ознаки, дають оцінку зібраним по справі доказам та проводять їх опис у судовому рішенні; 2) пояснювальна - розкриваючи на основі емпіричних даних і теоретичних положень суть досліджуваних об'єктів, суд при розгляді конкретної справи керується нормою права та з огляду на це дає їм наукове пояснення. Крім того, суд звітує перед населенням з висвітленням причин та умов злочинів, виступає у дру-

© ЛІХОЛЕТОВА Юлія Андріївна – здобувач кафедри кримінології та кримінально-виконавчого права Національної академії внутрішніх справ

кованих виданнях, у засобах масової інформації по цим питанням; 3) прогностична – участь суддів в аналізі стану злочинності та у розробці заходів по її профілактиці, а також участь в координації і комплексному плануванні своєї діяльності, шляхом узагальнення судової практики з цих питань; 4) практична – це проведення судових засідань, винесення вироків, а також судова практика щодо запобігання рецидивній злочинності молоді.

Попередження злочинності серед осіб молодого віку безпосередньо пов'язано з профілактичними, запобіжними заходами, що застосовує суд у ході розгляду справи. Кримінально-процесуальний закон містить, як відомо, ряд спеціальних норм, що застосовуються лише у справах дітей і дозволяють найбільш повно і реально забезпечити права дітей, справи яких розглядаються у суді.

У справах дітей потрібно встановлювати причини та умови, що сприяли вчиненню ними суспільно небезпечних діянь відповідно до загальної норми – ст. 23-1 КПК України³. Вимоги цієї статті повинні бути конкретизовані у нормі спеціальної, в якій викладено перелік обставин, що підлягають встановленню у справах про суспільно небезпечні діяння неповнолітніх.

Слід зазначити, що причини – це ті чинники, які породжують злочинність як свій наслідок. Умови безпосередньо не породжують злочинність, але «відкривають шлях» для її причин, полегшують настання суспільно небезпечних наслідків⁴. Через це конкретні причини та умови, що сприяють вчиненню молоддю суспільно небезпечних діянь і про характер їх дій, можна судити лише на підставі фактичних даних (доказів). Тому, визначаючи підстави запобіжної діяльності суду, необхідно, у першу чергу, вказати на наявність достатніх даних для висновку про конкретні причини та умови вчинення злочину.

Таким чином, підставою для запобіжної діяльності суду є достатні дані, що вказують на конкретні причини і умови, які сприяли вчиненню злочину.

У суспільстві дедалі більше утверджується думка про те, що виправити становище за допомогою лише засобів кримінально-правового впливу на молодих правопорушників не можливо. Серед науковців вже не перший рік ведеться наукова полеміка про те, що потрібно створити систему спеціалізованих судів у справах неповнолітніх, яка б передбачала: комплексну взаємодію державних і недержавних установ та організацій з метою виявлення глибинних процесів у цій сфері, причин, що породжують злочинність серед осіб молодого віку; адекватне реагування на них; запобігання вчиненню злочинів та їх профілактику; правовий вплив на молодь, яка вчинила суспільно небезпечні діяння, та на осіб, котрі своїми діями сприяли антисоціальної поведінці підлітків; соціальну реабілітацію молодих правопорушників та адаптацію їх у суспільстві.

Сама необхідність створення в Україні системи таких судів зумовлена й тим, що деякі положення чинного законодавства та традицій правозастосовної діяльності не повною мірою узгоджуються з окремими міжнародними договорами, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, насамперед з Мінімальними стандартними правилами ООН щодо здійснення правосуддя у справах неповнолітніх 1985 р. («Пекінські правила») та Конвенцією ООН з прав дитини 1989 р. тощо.

Разом з тим, слід врахувати, що питання щодо створення в Україні спеціалізованих судів у справах неповнолітніх в певній мірі опрацьоване на теоретичному рівні вітчизняними науковцями і неодноразово обговорювалося юристами-практиками.

Вважаємо, що за загальними уявленнями, система спеціалізованих судів у справах неповнолітніх в Україні має включати спеціалізовані суди, спеціальні органи профілактики, контролю і захисту, спеціалізовані органи досудового слідства, установи відбуття покарання, установи реабілітації та соціальної адаптації тощо.

Спеціалізований суд у справах неповнолітніх має не тільки з'ясувати обставини злочину, а й аналізувати причини та умови, що сприяли асоціальної поведінці осіб молодого віку, вживати заходи до їх усунення, визначати ступінь антисоціальних установок і виходячи з цього застосовувати відповідні методи кримінально-правового впливу, контролювати діяльність інших органів, що належать до цієї системи. Мета діяльності такого суду - не покарання молоді, а вжиття щодо них комплексу заходів, спрямованих на індивідуальне виховання, піклування, захист від негативного впливу оточення.

Однак спеціалізований суд у справах неповнолітніх - не тільки комплекс заходів, а й політика держави, зорієнтована на виховання молоді в дусі поваги і любові до батьків, близьких, поваги до чужої праці та власності, виховання підлітка таким чином, щоб у нього не виникло бажання порушити закон, а у випадку, коли це сталося, існувала б реальна можливість виправлення, реабілітації, професійного навчання та працевлаштування у подальшому.

Очевидно, що створення системи вказаних спеціалізованих судів - це справа не одного дня чи року. Для цього, крім волі законодавця та уряду, потрібно вирішити складні питання фінансового, організаційного і кадрового забезпечення, а також подолати стереотипи у свідомості як звичайних громадян, так і відповідних фахівців.

Водночас уже нині є можливість здійснити певні кроки у напрямі утвердження в державі спеціалізованих судів у справах неповнолітніх. Перш за все, необхідно завершити запровадження спеціалізації суддів із розгляду справ цієї категорії, забезпечити таких суддів необхідною методичною літературою, постійно провадити з ними заняття з метою вдосконалення професійного рівня і набуття знань у галузі дитячої та юнацької психології. До складу цих судів могли б увійти співробітники, обов'язком яких було б: досудовий аналіз даних про особу молодого правопорушника, з'ясування причин його асоціалізації, а також підготовка рекомендацій щодо можливих заходів кримінально-правового впливу з метою його реабілітації.

Уже зараз суди повинні активніше залучати громадськість до вирішення питань, що виникають при розгляді справ стосовно осіб молодого віку та при виконанні вироків чи інших судових рішень щодо них, а також всіляко підтримувати діяльність тих громадських організацій, які ставлять за мету до судового розгляду справи досягти примирення між особою молодого віку, котра вчинила злочин, і потерпілим (надавати таким організаціям відповідну інформацію, а також підсудним та їхнім законним представникам - відомості про наявність у районі (місті) таких організацій, сприяти потерпілому та обвинуваченому при їх зверненні до цих організацій для вирішення конфлікту і примирення).

Досягнення за допомогою таких громадських організацій примирення між обвинуваченим (підсудним) та потерпілим, відшкодування останньому матеріальної і моральної шкоди можуть бути підставами для закриття справи або враховано як обставини, що пом'якшують покарання.

Однією із причин порушення вимог закону під час провадження справ щодо

осіб молодого віку, зокрема неповнолітніх, є недосвідченість слідчих і суддів (деякі з них досконало не володіють специфікою розслідування і розгляду кримінальних справ цієї категорії), їхня перевантаженість в роботі, тяжіння до спрощення процесу та нехтування вимогами закону щодо забезпечення підвищеної правової захищеності неповнолітніх. Тому, важливо запровадити спеціалізацію суддів щодо розгляду справ про злочини, вчинені неповнолітніми, за виключенням тих судів, де вона вже існує.

У Мінімальних стандартних Правилах ООН, які стосуються відправлення правосуддя щодо неповнолітніх («Пекінські правила») (пр. 22.2) міститься рекомендація підбирати персонал органів правосуддя з врахуванням різних категорій неповнолітніх, які вступають у контакт із системою правосуддя, а також покласти зусиль для забезпечення справедливого представництва жінок і національних меншин в органах правосуддя у справах неповнолітніх⁵.

Слід відмітити, що в деяких місцевих судах Київської області існує спеціалізація суддів, де справи неповнолітніх, які вчинили злочини, розглядаються спеціально уповноваженими для цього судьями (складом суддів) за участю представників служб у справах дітей. Це наприклад, Миронівський, Барішівський, Іванківський районні суди.

Розслідування та розгляд справ щодо неповнолітніх осіб мають здійснювати найбільш кваліфіковані та досвідчені слідчі і судді, переслідуючи, насамперед, мету загальної превенції. Так, як вперше неповнолітній стикається із законом при спілкуванні з представниками органів внутрішніх справ, тому на них покладено важливий обов'язок продемонструвати, що держава охороняє права та законні інтереси фізичних та юридичних осіб і що кожен, хто вчинив злочин, буде притягнутий до відповідальності і нестиме покарання. Водночас представники органів дізнання і досудового слідства мають переконливо довести неповнолітньому, що останній повинен критично поставитися до своїх дій і стати на шлях виправлення.

З проведеного аналізу вбачається, що ситуація зі злочинністю у дитячому середовищі вимагає удосконалення запобіжної роботи суду, пошуку ефективних форм взаємодії всіх заінтересованих організацій, діяльність яких спрямована на запобігання втягненню підлітків у протиправну діяльність.

Всі проблеми щодо запобігання рецидивній злочинності молоді у концентрованому вигляді начебто з'єднуються в самому механізмі кримінального правосуддя.

Якщо розглядати реформу системи кримінального правосуддя стосовно осіб молодого віку на тлі широких перетворень у нашому суспільстві, потрібно виявити ряд чинників, що впливають на процес і напрям цієї реформи.

Так, у Конституції України немає спеціальної статті, яка була б присвячена питанням відповідальності осіб молодого віку, зокрема, неповнолітніх і гарантій законодавчого захисту їх прав і свобод. Конституція України містить ст. 52, в якій наголошується, що «діти рівні в своїх правах незалежно від походження, а також від того, народжені вони у шлюбі чи поза ним. Будь-яке насильство над дитиною і його експлуатація переслідуються згідно із законом».

Зміст і виховання дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування, покладається на державу. Держава заохочує і підтримує «добродійну діяльність стосовно дітей».

Безумовно, ці конституційні розпорядження мають дуже важливе значення для закріплення прав та інтересів дітей і підлітків, проте їх недостатньо для того,

щоб у разі притягнення неповнолітніх до кримінальної відповідальності в обов'язковому порядку максимально враховувалися їхні вікові і психологічні особливості.

Нагальною необхідністю є законодавче оформлення прав дитини в рамках вітчизняних і міжнародних стандартів у сфері прав людини.

Погоджуємось з думкою деяких науковців про доцільність, з урахуванням чинних міжнародних стандартів, доповнити Конституцію України спеціальною ст. 52-1 такого змісту:

«Держава забезпечує, щоб:

1. жодна дитина не була піддана тортурам або іншим жорстоким, нелюдям або таким, що принижують гідність, видам поведження або покарання. Не признається позбавлення волі на певний термін, що не передбачає можливості звільнення, за злочини, здійснені особами молодше за 18 років;

2. жодна дитина не була позбавлена свободи незаконним чином. Арешт, затримання або позбавлення волі дитини здійснюються згідно із законом і застосовуються лише як крайній захід і в перебіг якомога коротшого відповідного періоду часу;

3. кожна позбавлена свободи дитина користувалася гуманним поведженням і пошаною невід'ємної гідності її особи з урахуванням потреб осіб її віку. Зокрема, кожна позбавлена свободи дитина має бути відокремлена від дорослих, якщо тільки не вважається, що в якнайкращих інтересах дитини цього робити не слід, і мати право підтримувати зв'язок зі своєю сім'єю шляхом листування і побачень, за винятком особливих обставин;

4. кожна позбавлена свободи дитина мала право на негайний доступ до правової та іншої відповідної допомоги, а також право оспорювати законність позбавлення її волі перед судом або іншим компетентним, незалежним і неупередженим органом та право на невідкладне ухвалення ними рішення відносно будь-якої такої процесуальної дії»⁶.

У ст. 3 Конвенції про права дитини підкреслюється, що «в усіх діях стосовно дітей, незалежно від того, здійснюються вони державними чи приватними установами, які займаються питаннями соціального забезпечення, судами, адміністративними чи законодавчими органами, першочергова увага приділяється якнайкращому забезпеченню інтересів дитини»⁷.

Для реформування системи кримінального правосуддя стосовно неповнолітніх мають важливе значення й інші міжнародні документи, такі як Керівні принципи Організації Об'єднаних Націй для попередження злочинності серед неповнолітніх (Керівні принципи, прийняті в Ель-Ріяді); Мінімальні стандартні правила Організації Об'єднаних Націй щодо відправлення правосуддя стосовно неповнолітніх (Пекінські правила); Правила Організації Об'єднаних Націй щодо захисту неповнолітніх, позбавлених свободи.

Перед Україною стоїть нагальна проблема розробки законодавства, яке регулювало б усі питання щодо дотримання прав та інтересів осіб молодого віку – дітей, підлітків, неповнолітніх та повнолітніх.

На нашу думку, доцільно створити спеціальну комісію, метою якої має бути розробка проекту Закону України «Про виконання кримінального правосуддя стосовно дітей і підлітків», який би передбачав створення нової системи поведження з дітьми, що обвинувачуються у вчиненні кримінальних злочинів, і містив як матеріально-правові, так і процесуальні норми для врегулювання всіх дій, які здійснюються стосовно дітей з моменту скоєння злочину і до проголошення виро-

ку, виконання вироку та особливий порядок здійснення контролю за роботою запропонованої системи.

Даний законопроект має передбачати створення процесу кримінального правосуддя стосовно дітей і підлітків, що обвинувачуються у вчиненні злочинів, спрямованого на захист прав дітей відповідно до Конституції України і Конвенції ООН про права дитини; визначення мінімального віку кримінальної відповідальності для цієї категорії злочинців; чітке визначення прав і обов'язків членів служб у справах дітей та співробітників кримінальної міліції у сфері здійснення контролю за поведінкою і організацією виховної роботи з ними; перелік обставин, за яких такі діти й підлітки можуть утримуватися під вартою, та визначення умов їх звільнення з-під варти; виведення справ щодо дітей з офіційної системи судочинства як центральний елемент нової системи кримінального правосуддя; індивідуальна оцінка вікових і психологічних особливостей особи підлітка й попереднє розслідування як обов'язкові елементи нової системи; створення спеціалізованих судів для неповнолітніх, як це мало місце в нашій історії; розширення заходів кримінального покарання, не пов'язаних із позбавленням волі, стосовно таких дітей і підлітків; упровадження концепції відновного правосуддя; введення нової служби пробації стосовно цієї категорії злочинців; забезпечення законного представника за деяких обставин; створення процедур оскарження і перегляду справи, а також системи ефективного контролю за дотриманням законодавства.

Вважаємо, що внесення таких доповнень до кримінального законодавства сприятиме запобіганню рецидивній злочинності молоді, оскільки саме у неповнолітньому віці значна частина осіб стають на злочинний шлях, а згодом отримують «статус» осіб-рецидивістів.

1. *Письменний Д.П., Омельченко О.Є.* Процесуальна діяльність слідчого щодо запобігання злочинів: Навч. посіб. – К., 2005. – С.7. 2. *Про судоустрій і статус суддів.* Закон України від 07.07.2010 р. // Офіційний вісник України. – 2010. – № 55/1 / – Ст. 1900. 3. *Кримінально-процесуальний кодекс України* // ВВР УРСР. – 1961. – № 2. – Ст.15. 4. *Кримінологія: Підручник для студентів вищих навч. закладів* / О.М. Джуца, Я.Ю. Кондратьєв, О.Г. Кулик, П.П. Михайленко та ін.; За заг. ред. О.М. Джуци. – К.: Юрінком Інтер, 2002. – С. 59. 5. *Мінімальні стандартні правила Організації Об'єднаних Націй, що стосуються відправлення правосуддя відносно неповнолітніх («Пекінські правила»)* (прийняті на 96-м пленарному засіданні Генеральної Асамблеї ООН 29 листопада 1985 р.) // Советская юстиция. – 1991. – № 12-14. – С. 27. 6. *Денісова Т.А., Трубніков В.М.* Відновне правосуддя стосовно неповнолітніх: яким воно має бути? // Юридичний журнал. – 2004. – № 12. – С. 21. 7. *Конвенція про права дитини* була ратифікована Україною 27 вересня 1991 р. // Газета «В'язниця і воля». – 1991. – № 40-45. – С.18.